

C E L E B E S.

Rienzi' utazásaiból 1).

Oceaniának, 's kivált a' nyugoti rész' vagy is a' Mulajság' 2) mind azon számtalan szigeti közt, melyeket csaknem kivétel nélkül gyönyörű ég 's termékeny föld jelel, nincs egy is, melly Celebes' szigetével fölrerne. E' nagy sziget, mellynek alakja olly különös rendetlen, a' legtermékenyebb földű 's a' legpolgárisodottabb népű e' bájos és távol vidékeken. Benne Amboina' mosolygó térei Mindoro' főséges vidékivel, Uj-Guinea' meglepő természete Klematan-sziget' (Borneo) éjszaki részének vadon pompáival, 's Rienzi' 3) békés fektei Luçon' festői tájaival egyesülnek. Próbát teszünk itt leírni e' varázs tartományt, melly egy az európaiaktól legkevesebbé ismertek közül.

Celebes' szigete, mellyet, úgy látszik, Magalhaës és Pigafetta, kik Celebi-nek nevezik, már láttanak, 's melly a' molukkai szigetsorozatban, hova mind eddig balúl számítaték, a' legnagyobb, az éjszaki szélesség' 2° tól a' délkeleti sz. 6° ig, 's a' keleti hossz' 117° tól 123° ig terjed el. Négy hosszban elnyúló sziget alkotja, mellyek nyugotra és délre futnak ki keskeny földszorosok által kapcsolatva egymáshoz 's há-

1) Töredéke ez azon utazás' leírásának, mellyet a' szerző Oceaniában (azaz: *Australiában*) 1826, 27, 28 és 29ben tett. A' töredék a' párizsi „egyetemi statistikai“ társaság előtt olvastatott fel. Rienzi ur csak egy részét járta be a' szigetnek, de a' többire nézve is pontos, magán a' hely' színén vett tanumányi (documentum) voltak.

2) *Malaisie* (archipelagus indicus); mint *Oceania*, a' szerző' elnevezése. Cs. P.

3) A' szerző saját nevét adta a' basilani (soloi archip.) szigetek' egyikének, melly mind eddig ismeretlen. R.

rom mély öböl által választatva el egymástól. Ez utóbbiak' elseje éjszakkeleten a' Tomini- vagy Gonong-Telu¹⁾ öböl; másika keleten a' Tolo-öböl; harmadika délkeleten a' szigetbeliek' elnevezéseként a' Siúa-²⁾ öböl, melly legjobb földabroszainkon is Boni-öböl névvel igen pontatlanul jeleltetik.

A' sziget' hossza 175 francia mérföld, széle 84; mi is mintegy 14,700 □mföldnyi terjedéket ad. A' tőle függő szigetek számosak de aprók 's hiányosan ismeretek. Mi megnevezzük közülök legelőbb is, éjszakon, a' Talautse-szigeteket, mellyek között a' legnagyobb, Sanguir, 40 fr. mföldre esik Manado félsziget' éjszaki részétől, 's igen termékeny és népes; van tűzhányó hegye, 's rajta a' hollandiaknak — Celebes' urainak — egy őrhelyök. Siao-t Sanguirtól délre, és Banca-t egy jó kikötővel a' Bugik' birtokában. Továbbá, keleten, Xulla szigetesoportot, mellynek legnagyobb szigete Xulla-Mangalla; a' hollandiak egy erőseget 's egy őrhelyet birnak Xulla-Bessiben. Délkeleten Buton szigetesoportot, mellyen egy, a' hollandiaknak adózó szultán az ur, lakhelye Kalla-Savong. Délre Kaular szigetesoportot, benne legnagyobb Salajé³⁾; a' szigetesoport 14, a' hollandiaknak hódoló fejedelem között van felosztva. Ismét délre Pulo-Bassi-t (sertések' szigetét); 's végre nyugoton Balabálagan, Stafinaf és Tonin kised szigeteket. De ezeken kívül még van Celebeshez tartozó néhány apró sziget.

A' szigethoniak 's a' malájok Celebest *Nagri-Oran-Bugi*⁴⁾ azaz: a' Bugi emberek' földének, és néha *Tanna-Mankassar*⁵⁾ azaz: Mankassar' földének nevezik.

1) A' szerzőnél: *Gonong Telou. Cs. P.*

2) A' szerzőnél: *Siouá. Cs. P.*

3) A' szerzőnél: *Salayer. Cs. P.*

4) A' szerzőnél: *Nagri Oran Bouguis. Cs. P.*

5) A' szerzőnél: *Tanna Mungkassar. Cs. P.*

A' sziget' földszíne 4,280 geographiai □mföld, millyen tudnillik 15 számítatik egy fokra. E' földszín magas és hegyes, kivált a' középén és éjszakon, hol tűzhányó hegyek, is vannak; ha vannak-e illyesek a' déli részen is, nem tudom. Én igen hajló vagyok hinni, hogy a' lég- vagy meteorkövek (aërolith) a' tűzhányó hegyekből szórótnak, mivel illyest igen gyakran találunk Celebesen, valamint Pulo-Ai 's Gunong-Apiban (*Gunong-Api* annyi mint *tűzhegy*) Banda sziget-csoportban, honnan én néhány darabkát hoztam is magammal. Éjszakon Mongondo 's Manado kerületekhez tartozó több földdarabot feldúlt a' földregés, 's itt most tömérdek kén hever. A' tengerpart' vagy mart' hosszában három folyó omlik le ritka 's különös fák' árnyiban csodás és óriási sziklák' lábaihoz. Legnagyobb ezek között a' *Sinrana* folyó, melly Tapara-Karadzsa' édes-vizű 's gyönyörű tavából ered Vadzsutartományban, átfutja Boni tartományt 's több torkolattal a' Siúa (Boni) öbölbe szakad. Az europai hajók elég messze haladhatnak fel e' szép, iszapfenekű vizen, míg a' belföldiek könnyű nászádjaikon ²⁾ egész a' Tapara-Karadzsa'ig járnak rajta. A' másik folyó' neve Boli; futását csakugyan Bolinál végzi az éjszaki martokon. A' harmadik folyó az éjnyugoti martoknál omlik a' tengerbe Vlaardingentől délre 's tőle elég messze. Az egész délszaki mart' hosszában még igen sok folyó van, mellyeken 2—3 francia mföldre le lehet a' szigetbe hajózni, én csak Cziko és Zino ³⁾ folyókat nevezem még meg; 's még is a' geographiai compilerok' nyája csak egy folyót ad ennek az egész roppant tartománynak.

¹⁾ *Chinrana*. Ezt Olivier János *Tyndraná*-nak írja. Lásd ezen érdekes utazást (Land- und Seereisen im niederländischen Indien etc. von Joh. Olivier, ehemaligem Sekretair zu Palembang) ebben: Journal für die neuesten Land- und Seereisen, redig. von Dr. Friedenberg. 1833. 34. Cs. P.

²⁾ Les *prô*s des indigènes; *prohas*. Cs. P.

³⁾ *Tzico* et *Zino*.

Ámbár Celebes egészen a' hévöv alatt fekszik, mint-hogy az egyenlítő (aequator) keresztülfut rajta, égalja még is mérsékelt, 's ezt számos öbleinek köszöni 's a' bő esőknek, mellyek minden hónap', de kivált junius' és julius' közepén hullanak; továbbá az éjszaki szeleknek, mellyek itt az év' nagy részén át fúnak. A' lég' egészséges voltának, akarmit mondjon erről némelly utazó; tanúja az, hogy itt az europaiak hosszabb időt élnek, mint keletnek bármelly más részében; mivel az épen nem ritkaság, hogy a' belföldi túlél egy századot 's szintannyi erővel és épségben, mint Scotiának vagy Russziának száz évű honosi.

A' keleti szélszak ¹⁾ májustól novemberig, az ellenkező innén amaddig tart. A' tengerárok 's apályok igen rendetlenek.

Celebes a' hollandiaknak hódol. Ők birják Mankasszar tartományt, melly a' hasonló nevű kerületből ²⁾ áll 's a' hajdani Mankasszarországnak vagy királyságnak romjaiból állott össze. E' királyság' hajdani fővárosa nem létez többé, noha több földabroszon 's néhány compilatornál; kik a' városnak 100,000 lakost adnak ³⁾, még ma is előfordúl. A' hollandiak e' város' helyén építék Vlaardingent 's Rotterdam erőseget. Vlaardingen közül még három campong vagy mezőváros (hoof negoryen) fekszik, nevök: Campong-Baru, Malaju és Bugi. Az egész kerület' népessége nem megy többre 18—20,000 léleknél. Ezeken kívül bírják még a' hollandiak Bonthain tartomány' fővárosát, hol még két kisebb város találtatik, nevök: Bulekombá és Bonthain; továbbá Maros tartományt, mellynek főhelye Maros, és Manado tartományt, főhelye Manado, holott

¹⁾ *Mousson*; itt tehát azon évszak, mellyben rendes keleti szelek fúnak. Cs. P.

²⁾ *District*.

³⁾ Így a' többi után *Seiz* is *Geographisch-statistisches Handwörterbuch*-ja (Pesth, 1830. bei Otto Wigand) II. kötetnek 196. lapján *Makassar* czikk-ben. Cs. P.

a' hollandi residens lakik, ki Amboinából, mint a' hollandi-molukkai birtok' főköormányhelyéből, veszi parancsait. A' hollandiak bírják Kema városát is, hol igen jó hajóköteleket gyártanak, és Gorontalo-t, egy szultán' székhelyét, de ki szinte Nederlandnak vasallusa.

Független fejedelmek, kik azonban a' jávaszigeti batav kormánynak — mióta t. i. a' régi kelet-indiai társaság lenni megszűnt — szövetségesi, a' követhető statusokat bírják: *Boni, Vadzsú, Luhu, Turata, Sidering, Soping, Goak, Liger, Unkuila, Tanet, és Mandhar* ¹⁾.

Boni királyság mindnyája közt legnagyobb. Háború' idején 40,000 embert állíthat ki. Fővárosa Bajoa, 10,000 lélekkel. A' (keleti) Balante félszigetek' 's ismét a' délkeleti félszigetek' apró fejedelmek a' bonii király' vasallusai; 's, a' mi különös, Tello statuskát egy királyné igazgatja, ki szinte a' bonii királynak hódol. Lipukosi kis statusa is nökormány alatt áll.

Vadzsu királyságot Celebes' szívében a' Bugi nép lakja. A' Bugikat, kezdve Pegutól egész Uj-Hollandig minden kikötőben föl lehet találni. Gyármatjok van Banka' szigetén, Manado' éjszaki részén 's Pulo-Lau-ban Borneotól délnek. Ugyanók lakják Luhu status is a' sziget' közép részeiben Siua' öble felett. Ez a' Luhuország egy Celebesnek legrégibb 's leghatalmasb országai közül.

Goa kisdud város főhelye Mankasszar királyság' romjainak, mely status olly nagy hatalmat gyakorolt a' XVII. században Boni, sőt csaknem egész Celebes 's a' Malajság' egy része fölött. Mankasszar város' erősítményi sincsenek meg többé. Luhuország után Mankasszar a' legrégibb.

A' Turatát kormányzó három fejedelem függetlené tette magát a' bonii szultántól. Közöttök Soping a'

¹⁾ *Boni, Ouadjou, Louhou, Tourata, Sidering, Soping, Goak, Liger, Ounkouila, Tanete et Mandhar.*

legtetemesb status Boni és Vadzsú után. Ez után Unkuila királyság jó, főhelye Palos a' paloi gyönyörű öböl fölött, igen élénk kereskedésnek középpontja. A' többi fejedelemség csekély tekintetű. Megemlítem végül Kampadan és Búlan kisebb statusokat, nyugoton és éjszaton, mellyek' fejedelmei a' Ternate szigeti szultánnak adóznak.

Vannak Celebesnek jó rézbányái, 's ismét olly tiszta czint adó aknái, millyen a' malakkai sőt a' bankai. Némelly hegyei kristályt, mások vasat nyújtanak; az éjszaki félsziget aranyban gazdag. Közel Gorontalohoz, melly hollandi telep, 22 karatos aranyat láttam, a' többi 18—20 karatos. Az ércz 20—30 láb mélységű rétegekben találtatik rézzel vegyűlten. Turata tartomány nagy mennyiségben ad aranyport, mellyet kiváltkép az éjszakkeleten fekvő magas hegyekről omoló csörgetegek' fövényében 's a' mamojai bérczsorban keresnek. A' völgyiségekben 4—12 fontos aranydarabokat is találtak érczburkaikban, sőt gyémántokat 's finom köveket a' föld' színén, valamint nagy számmal drágaköveket a' hegyi rohamok' fövényében, miután ezt rostán átereszték, vagy a' víz rólok már lefolyt.

Legjobb kikötői Celebesnek a' paloi és manadoi, a' mankasszari és bonthaini mélyrévek. Az utóbb nevezett, délnek fekvő, egy nagy öböllel bir, mellyben a' hajók a' két szélszak alatt bizton horgonyoznak. A' mélységek itt jók és rendesek, 's nincs egyéb mitől tartani, mint egy sziklasortól, melly taraját a' vízből kiemeli. Ezen öböl körül Bonthainon kívül több város is fekszik, mint: *Balokumba* ¹⁾, melly tőle négy fr. mérföldnyire esik kelet felé.

Közel Bonthainhoz egy hollandi erőség áll. A' hajósok itt elég édesvizet merhetnek egy folyóból, melly egy, az öböl felett álló 's azt védhető, hegynek aljában fut. A' folyó azonban kicsiny és sziklás, mi-

¹⁾ *Balocoumba*; ezt a' szerző imént Bulekombának (*Boulc-komba*) nevezte és írta. Cs. P.

ért is a' terhelt bárkák csak tengerárral mehetnek fel rajta. Több más, édesvizű, kisebb folyó is ömlik még ugyanez öbölbe. Hogy igazat szóljunk, Celebesnek egy nagy városa sincs.

Sűrű erdők fedik a' hegyaljakat, 's a' sziget' igen nagy részét. Itt ejtik a' tölgyet, a' juhart, a' czéd-rust 's a' nem rohadó *tek*-fát hajóépítésre. Itt terem a' rettentő *Ipo* ¹⁾, mellynek mérges nedvébe a' belföldiek nyilaikat 's *krisz* ²⁾-eiket mártják. Semmi madár nem ékesíti e' fának hitetlen lombjait, 's maga az undok boa is rémülve fut, ha a' liane' 's a' halálfa' csúcsait széles, méreglehelő leveleit látja lengetni a' légben. De ezen a' halálra ítéltektől megátkozott fa mellett nő az illatos szeg- 's a' szerecsendiófa, mellyekért az európaiak annyi vért ontottak, itt a' szágofa, Oceania' népeinek fő tápláléka, mellynek levéből a' celebesiek *gula-itan* nevű, sötétszín és édes szeszes italt készíte-

¹⁾ Több jeles író, közöttök Hamilton, tagadák az *Upasz*' (*Oupas*) lételet; Foërsch, és utána többen legújabbban is sok költeményt regéltek e' tárgyban. A' következő felvilágítás szükségesnek látszik. A' celebesi *Ipo*, mellyet Javán, Borneoban 's közönségesen *Upa*, vagy *Upasz* név alatt ismernek, két fajú, u. m. az *Upasz-Antiar* 's az *Upasz-Tienté*. Amaz egy fának, ez pedig — a' rettenetesé — egy nagy liane-fajnak enyve vagy mézgája. Több elegyítéssel, millyenek az indus bors, a' gyömbér, a' *bangli*, a' *kutji*, stb. keverve, főzetét készítenek belőle a' szigetiek, melyet le hagynak száradni. Az így megszáraztott üledéket aztán bambuszcsőbe teszik 's ahhoz dörgölik nyilaikat, mellyeket fuxócsőkből bocsátanak-ki. Ez a' növényvonat nem mindig 's mindennek halálos, de gyöngé emberek 's állatok könnyen elhullnak alatta. Az *Upaszt* az amerikaiak' mancenillájához (*mancenillier*) lehetne hasonlítani. Az így megmérgezett nyilaktól sérültek iszonyú rángódások között öt percznél hamarabb múlnak ki, 's én egy csibét láttam melly a' sérülésre nyomban lerogyott 's egy percznél hamarabb (40 másodperc alatt) megfeketült 's meghalt. R.

²⁾ Gyilok vagy szurdancs' neme, néha egyenes, néha czikás véglappal. R.

nek; itt a' pálmafa, mellyből igen kellemes és részegítő olajat vonnak ki; itt a' borsfa, az ében, a' *halambang* ¹⁾, a' diófa 's az illatozó berzsenfa, mellynek fris metszetei igen szép 's állandó piros festményt adnak; és itt a' bambusz, melly e' szigeten szinte 40 láb-ig nyúl fel 2—3 lábnyi vastagság mellett. A' szigetiek ennek ifjú ágait szeletekre metszik 's apróra vagdaltan, vagy salátául eszik. Ha ezen óriási nád megérett, kérge fölötte kemény, 's törzsöke, jóllehet üres, annyira szilárd, hogy fa gyanánt házépítésre fordítatik. A' kókuszerdők, — 's ez a' szigetnek leghasznosabb fája, mert több osztálynak egy maga táplálatot, ruházatot és hajlékot nyújt, — egész oszlopsorokat képeznek, mindenik oszlopon egyegy, csinos napernyő koszorúzza, fejezet. Terem a' sziget kukoriczát, kerti vagy veteményi fejr rist, a' kedves, hegyi fekete rist, czukornádat, gyapatot. Mangofa, bananaszpizáng, 's a' szöllőalakú szerecsendió buján diszlenek a' lapályokon. Narancscitrom- és káforfa, a' gyömbérnád, a' *corypha umbraculifera*, a' *bombax ceiba*, a' *mimusops elhenghi*, a' *guilandina moringa*, a' *hibiscus tiliaceus*, 's a' térítők (tropus) alatti csaknem minden fánem mindenfelől kínálják kincseiket 's ékítik virágaikkal ez új édent, mellyet még rózsák, szegfűvek, jázminok zsonkil-nárcziszok 's tubarózsák balzamoznak. De kiváltképen bájolja a' szemet és szaglást a' *bugna-gene-mauro* ²⁾ színre ragyogó 's illatra gyönyörű virága. E' csoda virág, Mankasszar tartománynak honosa, valamennyire a' liliumhoz hasonlít, 's belőle egy igen kapós illatvonalat (essentiát) készítenek, mellyel, ha a' belföldieknek hiszünk, a' halottakat is szokás balzamozni. Ugyanennek fás és keserű gyökere igen ható gyógyszer a' váltó lázokban, mellyek itt az esős évszakban elég gyakoralak. Csúzfájdalmak, sőt a' ragadó cholera ellen is itt az Amboinából jövő *miniai-ka-*

¹⁾ Sas- vagy paradicsomfa; *Excoecaria agallocha* L. ? Cs. P.

²⁾ A' szerzőnél: *bougna ghene mauro*. Cs. P.

japúti ¹⁾ használtatik, de több más szerrel keverten. Terem a' sziget *nemphart*, ²⁾ balzsamfát, rozmarint 's a' mákonyt (opiumot) adó növényt, melyet e' népek a' részegülésig szíznak, 's melly őket akkor szintolly butákká mint ádázokká teszi. A' kertekben látam természetni káposztát, széles levelű endíviát ³⁾, portulákot ⁴⁾ 's más europai konyhanövényeket. Erdeiben nincs oroszlán, sem tigris, sem elefánt, sem leopárd, de van sok vadkan, szarvas, sőt jávorszarvas is, mellyet hasztalan tagadtak el e' szigettől, mert magam is igen izeseket ettem; van babi-utang 's babi-russa (sertésszarvas), mellyről már Cosmas Indicopleustus szóla, 's van *phalanger* ⁵⁾, has-zacskóval, melyet már Plutarch is ismert. 'S itt van a' szelíd antilope (szarvaskecske), szép szemeivel mindig együtt hív nőstényével, 's falkánként járva az erdőket, mutogatni formája' kellemét, 's könnyedségét. Vannak nyulak, a' ris, diunye és czukornádvetemények között tényészök, van méh, olvadó kincsét a' palma' aranygyümölcsei mellé rejti el. A' házi állatok közül van púpos és indus ökör, tehén, bivaly, kecske, ürü, bárány, sertés és néhány ló. Van számtalan majom, kártekönyebb itt mint akarhol. A' fejez majom merészsége 's gonoszságáról nevezetes. Mondják, hogy a' szigeten eltévedett asszonyok' szemérmét ostromolja. Sokat elemésztenek közülök a' kígyók. Föllelni itt a' megoszlott (villás) homloku chamaeleont, a' sárkányt vagy repülő férget 's szörnyű boákat, mellyek a' szigeten rendkívül nagy számmal tenyésznek. Ők pusztítják ki a' vakondokat, a' patkányokat, a' denevéreket és skorpiókat, melly utóbbiak itt szintolly nagyok és vastagok,

¹⁾ *Miniac cayapouti*. Cs. P.

²⁾ Hihetőleg a' *nymphaea nelumbo* L. *nelumbium speciosum* Willdenowii. Cs. P.

³⁾ *Cichorium endivia* L. Cs. P.

⁴⁾ *Portulaca oleracea* L. Cs. P.

⁵⁾ Másképp *kuszkusz*; *didelphis orientalis* L. Cs. P.

mint a' tunísiak vagy algiriak. A' cobra-di-capello Celebesen szintolly rettenetes, mint Ceylonban. Az általa megharapott egy óra alatt meghal, ha a' harapás' pillanatában nem volt segedelem. A' krokodil itt kevésbé veszedelmes. Több más halmemeken kívül láttam aranyhalat, fattyúheringet ¹⁾, lamantínt ²⁾, a' dugongot ³⁾, e' csodálatos kétlakút, a' czetneműek' több fajtát, 's igen szép kagylókat, millyenek a' fül-, a' papiros-, a' hajós-, a' hárfa-, a' tellina-, a' sisak-, a' szín-, szilke-, és vénuskagyló, 's más héjasokat; továbbá a' szakáll vagy fonalas kagylót ⁴⁾ 's a' mytilus edulist vagy konyhakagylót, mellyek a' mángofa' ⁵⁾ gallyaira függeszkednek, míg e' fa' roppant gyökerei, a' sós vizekbe tolvák, egész tornácokat 's hidakat képeztek, mellyek alatt a' tenger hullámit dörgeté; 's bizarr medúzákat 's ollós vagy fogantyús kérgeseket *) és ollyakat, mellyek, mint a' pókrák (krabb) 's nagy tengeri rák vagy hombor ⁶⁾ lest állanak a' sziklafejek között, kiterjesztett orrtyúikkal vagy ollóikkal prédát kerítendők.

A' madarak közül látni Celebesen a' fejer kakatút, lórit, több papagájfajt, a' minát, a' paradicsommadarat 's egy, *téranzsulon* ⁷⁾ nevű zöld, sárga, kék és vörös, igen csodálatos madarat, melly különös ügyességgel támadja 's ragadja meg a' kisebb halakat, mellyeket fészkébe hord. Látni kék, sárga 's vörös arát, sast, kányát, hollót. Az aranyfácán, récze, lúd, gili, csibe, galamb fölötte sok és olcsó, valamint az édes-vízi 's tengeri halak is igen olcsók.—A' gyakor esők 's az aequatori nap' heve az itteni öszves

1) *Clupea sprottus* L. *Cs. P.*

2) *Manati guianensis* L. *Cs. P.*

3) *Trichecus dugong* L., mind eddig igen kevésbé ismert czetnemű. *Cs. P.*

4) *Pinna rudis*, vagy *muricata* L. *Cs. P.*

5) *Mangifera indica* L. *Cs. P.*

6) A' szerzőnél: *Téran-joulon*.

7) *Cancer gammarus* L. *Cs. P.*

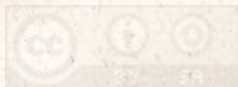
*) *Testacea* = héjasok; *crustacea* = kérgesek. *Cs. P.*

tenyészetnek olly bujaságot, zöldecsint, bájt és erőt adnak, millyen a' mi szomorú égőveink alatt ismeretlen; az állatok itt hamarabb tenyészők, a' madarak fület bájolnak, a' bogarak szemet vakítanak, a' halak arany és rubin, zafir és opál köröket húznak a' tavak' és tenger' smaragd tükrein. A' földet és vizeket itt lények lakják, mellyeket isten e' csodák' honában más tervek, más minták után látszik alkotottnak, mint a' föld' egyéb részein, 's mellyeket festő nem képzeltehet, ő csak árnyékkal 's igen tökéletlen szinekkel bir azok' ábrázolatára. De legtöbb csodát, legtöbb igézőt itt is a' tenger nyújt. Hol ezer meg ezer sugarakkal csillog phosphoros tűköre, hol előttünk nyugalomban fekszik, mint egy ezüst abrosz, hol kénytől 's katrántól lángzó hullámokat emel; 's majd fejér és sárga és keleti égszín gyöngyöket nyújt a' sovár halásznak. Ma ez egy téjtenger, holnap tűz- és portenger, 's e' csodás változások egyszerű puhányoknak ¹⁾ 's a' vízszínen lebegő lágy állatnövényeknek műveik. 'S kebelében még a' kemény növényállatok' megszámlíthatlan családja — legelől közöttök a' madrepora vagy csillagkorall, — egész szigeteket képez, megerősíti azt átzúhatatlan bástyákkal, mellyeken mint csigahaj törik öszve az első rendű hajó. E' korallszigeteken az arany- és égszínben csillogó állatvirágok, a' tanulatlan hajós' elcsábúlt szemével virító, eleven gyöptéreket láttatnak, mellyek csak azért látszanak őt magokhoz édesgetni, hogy a' merészt a' legkegyetlenebb halállal büntessék. Imitt a' delfin, e' fáradhatatlan utazó, eleveníti élénk 's kellemes fordúlatival az oczeán' magányit, amott az aranyhal ragyogtatja tündöklő színeit, imitt a' coffre triangulaire egész csapatokban csatázva jó 's villogtatja kékellő mellvasát 's a' rajta elhintett aranyesillagokat; míg majd a' nagy fejű koselot ²⁾ a' czethal és a' narval iszonyú bögéseiket a' vihar' borzasztó dördületei közé vegyítik. —

¹⁾ Mollusca = puhányok. Cs. P.

²⁾ *Physeter macrocephalus* L. Cs. P.

Celebes' kereskedése tetemes. A' vámok csupán a' hollandi kormánynak 82,000 francot hajtanak évenként, de a' nevezett kormány ennél sokkal több hasznot húz kereskedéséből 's azon földek' tizedeiből, melyeket teljes fölségi joggal bir. Azonban mind ezen jövedelmek egyesülten sem fedik a' gyarmat' költségeit, mellyek évenként 165,000 francnál többre mennek, 's a' hollandiak régen fölhagytak volna e' gyarmattal, ha úgy nem tekintenék azt mint a' fűszertermesztő szigeteknek kulcsát. A' chinaiak 's a' philippinai spanyolok, de chinai lóbogó alatt, szinte élénk kereskedést űznek a' celebesi hollandi kikötőkkel. A' hollandiak egyedül járhatván szabadon minden, a' honiak' birtokában álló, tartományt, meg-megkeresik azokat risért, selyemért, aranyért, gyöngyökért, gyapotért, festőfáért, viaszért, tripangért (mk. *Bicho de Mar*), *holothuria frondosa*-ért ¹⁾, madárfészkekért, berzsenért, szágoért, teknősbékahajért, masszoiért (ez a' borostyán' egyik fajának gyantája), szürke ambráért, hosszú borsért 's effélékért. Mikért ők viszont szöveteket, porcellánt, vasat, aránsodronyt (drótot), théat, posztót 's égettborot visznek. A' chinaiak különféle gyapjúsövetet, cagayani dohányt, lakkot (fénymázt), czukros léleket (liqueur), fonatlan selymet 's vastag és finomabb vásznat, gyolesot hoznak. Rabszolgakereskedés szinte űzetik még a' szigeten, de szerencsére már igen megesökkent. Az egész sziget' népessége mintegy' 3,400,000 emberre megy, 's így aránylag nagyobb, mint Oceania' akármelly más részéé. Ennek okát én az itteni földművelés', műszorgalom' 's kereskedés' türhető állapotjában keresem, mert az ötödik világ-rész' egyéb tájain, például Uj-Hollandban 's Vandiemenn' földén, hol a' lakosok a' társasági élet' legalsóbb fokán állanak 's a' belhoniak csak vadfák' gyümölcsiből, vadászat- 's halászatból élnek, ugyanazon téren

¹⁾ *Priape marin*; zacskóalakú nyálkaféreg. *Cs. P.*

18—20szor kevesebb ember él, mint élne, ha a' nép földművelő, állatnevelő 's kereskedő volna.

Megjegyzésre méltó, hogy a' Sumatrában honos *Battu* nép erkölcsseire 's hajlandóságira nézve sokat hasonlít Celebes' honosihoz, de ez utóbbiak sokkal vitézebbek. A' *Bugi* nemzet a' legértelmesebb 's legbátrabb nem csak Celebesen, hanem az egész Malajzásgban. — Celebes' polgárisodott lakosi öt nemzetre oszlanak, mellyek' mindenike saját nyelvvel él; ezek: a' *Bugi-k* (a' legszámosabbak), a' *Mankasszarok*, *Mandharok*, *Kaili-k* és *Manado-iak*. A' bugik között két osztály vagy nemzetség (tribus) érdemel figyelmet, u. m. a' *Vadzsu-ké* 's a' *Továdzsi-ké*; amazt tanúltság, kereskedés és simább viselet, ezt takáccság, szövetség és hajózási genie jelelik. Ezen érzékeny emberek könnyű nászádjaira kelve metszik keresztül a' tajtékos tengert, melly Uj-Hollandnak éjszakai martjait fűrésztli, hogy ott a' vizalatti sziklák között halászszak a' tripangot, mellyet mint hatalmas szerelem-gerjesztőt a' puha chinaiak olly drágán fizetnek. Mi szép egy tünemény ilyenkor, az aequatori nap' fényében, melly tisztább és ragyogóbb az olvasztott aranyból, vagy egy oceaniai csodás szépségű éjben, látni ez ékes csolnokokat fekete testeikkel 's hófehér szárnyaikkal, mint metszik egyedül a' tiszta láthatár' körvonalit, mintha védő angyalok lebegnének a' tenger' mélyei fölött. Én a' bugik' földét a' malaj és javai népek' polgárisodása' fészkenek tekintem 's a' bugi nép eredeti hazáját Borneoban ¹⁾ találom, sőt ugyanitt az australian 's polynesiani népfajok' első tőfészket is. A' Polyne-

¹⁾ Borneonak, melly *Uj-Holland* — vagy, ha az én nevezetem tetszik, *Megalon* — után a' világ' legnagyobb szigete, keleti partjain ma is van egy föld, melly *Bugi* nevet visel. Hitem szerint a' bugik innen bocsáták legelső gyarmatjokat Celebesre, melly ott a' polgárisodásnak nagyobb fokára fejlett ki, mint a' benmaradott tőnép. A' malajok magok vallják a' bugiknak felettöki felsőbbsegüket. R.

sia nevezet helyett én Plethonesia (szigetsokaság) nevet ajánlottam illy czimű munkámban: *Aperçu général des peuples de l'Océanie* ¹⁾.

A' sziget' közepén a' *Turaja-k* vagy *Haraforá-k* laknak, kik egész éjszakig terjednek ki. Hibásan tartják őket a' sziget' ős vagy eredeti lakóinak, mivel ők ide szinte Borneoból szakadtak.

Vadzsú statusban az asszonyok is részt vesznek a' köz ügyekben 's egyenlő jogokkal élnek a' férfiakkal. Az éj-nyúgoti martokat lakó korzárok 's a' tulli-tuli' építői híres tengeri rablók.

A' celebesiek magosak, erősek és munkások; részinők világosabb, mint a' malajok' nagyobb részée. Kisdediket meztelen fektetik minden burok vagy pólya nélkül, esztendeig szoptatják, fürösztik mindennap, 's testöket kókoszollajjal dorgölik, hogy annál könnyebbé 's hajlékonyabbá tegyék. Ez a' bánásmód nekik hihetőleg üdvös, mert nem látni Celebesen púpost, sem sántát, sem idomtalanat. Öt esztendő korában a' fiút valamelyik barátjához adja az apa, hogy lélekrejét 's bátorságát a' szülei kényeztetés el ne puhítsa. Hetedik évében a' fiú iskolába küldetik *Aggi* nevezetű muszulman papok' szigorún nevelő kezök alá. A' leányok anyai gond alatt otthon növekednek. A' vagyonosb házak' némberei általában tudnak olvasni és írni. Mihelyest iskolájából kilép, a' fiú kézművet tanul, mint asztalosságot, aranyművességet, lakatosságot 's m. effélet; a' leányok selyem- és gyapotszövésre tanítanak. A' celebesi fanatismusra hajlandó, eleven, víg; bátor, elszánt, hirtelen haragú, hamar bántódó és boszuálló, de barátságában bízni lehet. A' nők általában szüz életűek, állandók, szelídek, szeretők 's szeretetre méltók, a' vagyonosb házbeliék csak ünnepeken lépnek-ki a' házból. A' férfiak jól ülik a' lovat 's igen

¹⁾ A' világnak ez ötödik részét lakó népfajok' sorával vagy kimutatásával. A' párizsi geographiai társaság egyhangúlag szavazá e' munkának kinyomatását. R.

ügyesen tudnak bánni az ívvel, a' puskával, a' *kriszszel*, a' fuvócsóvel 's a' *kámpilán-nal*, ¹⁾ mellyet ők magok gyártanak, 's meglehetősen szegzik az ágyút. Mind a' két nem szereti a' poesist, muzsikát, tánczot és piperét. Házaik rendszerint fából készültek. Rendes táplálatok főtt vagy sült, de mindig erősen fűszerezett hus, 's még inkább hal és gyümölcs. A' két ebéd közt *bételt* és *arekát* rágnak, 's szorbetet ²⁾ isznak és színak; a' tehetősbec theát, kávét és csokoládót isznak. Öltözetök hasonló a' malajokéhoz; mint ezek, de Ázsia' és Afrika' moslímjeivel épen ellenkezőleg, leveszik szakállukat, de hajokat legnagyobb gonddal ápolják; 's kétszer fürödnek napjában. Ételőket ülve költik el, gyékényre telepedve 's párnákhoz támaszkodva; a' kés' és villa' helyét mint minden keletieknél ujjaik pótolják. A' társaság' mind azon osztályiban mellyekre a' celebesi nép oszlik, a' legnagyobb udvariság uralkodik az idegenek iránt. Többnejűséget inkább csak néhány vezércsaládban láthatni.

A' celebesi statusok megannyi aristocratai republicák, mellyek királyt választanak ugyan magoknak, de kinek kevés hatalmat engednek csak, 's néha őt el is űzik. A' feudalis hatalom teljes erőben van a' szigeten, 's az aristocrata'k vagy nemesek három osztályosak, u. m. *Dato*-k, *Kare*-k, vagy *Lolo*-k. — Nagy része a' szigetbelieknek, mint a' Bugik és Mankassarok, Mahomed' vallását követik; a' Haraforák egy nemét a' sabaeismusnak, 's épen nem bálványozók, mint némellyek mondák.

Portugall catholicus papok fogának helyet Celebesen 1512ben; mint *Lusus'* e' dicső fiai' diadalinak korszakában. Szent Xavier Ferencz, Indiák' apostola, néhány missionariust küldte a' szigetre, midőn a' portugall erőt don Antonio Galva vezérlé Mankasszarban.

¹⁾ Kard, mellynek hegyrésze szélesebb mint alja. *R.*

²⁾ Bizonyos citromlév (limonade), szerecsendióval, ennek virágjával 's szegfűvel fűszerezve. *R.*

De ugyanakkor a' musulmánok is elküldék imanjaikat, 's azontúl a' catholicus imádásnak megszűntek oltárai. 1812ben, ha nem csalatom, az angolok elfoglalák Celebesnek egy részét, de visszaadák azt Hollandnak ismét a' párizsi békealku' pontjainál fogvást. Mielőtt e' szép tartományt az europaiak ismernék, a' lélekvándorlás' hite uralkodott rajta, valamint Hindostanban; az állatok' élete tiszteltetett, de áldozatok hullottak belőlök a' napnak és holdnak, mivel a' sziget' lakója e' két istenségnek tulajdonítá lételét 's földje' termékenységét. Az atyák néha ön gyermekeiket vivék áldozatul. Tudósjaik az ég', nap' és hold' örökségét 's az emberi lélek' halhatatlanságát taníták. Némelly régi temetkezőiben a' szigetnek arany edényeket, karpereczeket (bracelets), gyűrűket, lánczokat 's rudacskokat találnak. Több tudós celebesi beszélé nekem, hogy a' hinduk (indusok), kivált a' *telingá*-k, gyarmatokat állítanak Celebesen a' bugiknak Borneoból ide szakadtok után, de igen régi időben; mivel, úgy mond, a' celebesi honi történetek némelly régi regéi a' *salivahana* vagy *saca* indus időszámolatnak (aerának) adatait erősítik, melly időszámolat a' keresztyén aera' 78dik éveig hat fel, 's az érintett adatok a' III. századnál (K. ut.) nem idősbek. Valóban a' celebesi őskori istenségek' némelly nevei, mint a' *Batara* vagy *Avatara*, a' *Varuna*, a' *Guru* stb azt mutatják, hogy Celebes' és India' népeik közt valaminemü viszonyok 's közösületek voltak.

Honi évkönyvek szerint Celebesnek jóval a' hinduk' ide költöztök előtt négy királya volt. Ekkor egy csoda szépségű néember jelent meg a' szigeten, ki mint egy jótékony tündér csak azért szálla alá az egekből, hogy a' sziget' lakosit oktassa, szeresse, védelmezze. Neve csakugyan *Tumanírong* vala, mi égből alászállottat jelent. A' bonthaini király halálba szerette meg őt, 's a' tündér megegyezett nevévé lennie. E' házasságból születék *Salingabatang* királyfi, kit a' királyné két esztendeig horda szíve alatt. — Celebesben, mint

nálunk, szeretik az emberek a' csodást; minden népnek régi történetei mesékkal és csodákkal keverték.

A' bugik legelső királyokúl *Batara-Gurut* említik, 's e' név Java szigeten *Sivá*-nak ¹⁾ neve. Ha igaz az, hogy e' nagy sziget' (Celebes') mind eddig ismeretlen belsejében, *Turaja* földe felé, hol most a' *Haraforák* laknak, régi sanskrit emlékek 's ismeretlen jelű felírások vannak, millyeket én *Salsetteben* (Bombayhoz közel), Singaporában 's több más helyt láttam, 's ha vannak ilyenek, mint én hiszem, Sumatrában, Borneóban és Baliban is, akkor e' szigeteken csakugyan voltak hindu gyarmatok, valamint Javában is, hol az európaiak igen szép hindu emlékművekre találtak, mellyeket én nagy fájdalommal csupán *Raffles* ur' leírása után ismerem. A' hindukon kívül még a' kínaiak 's arabok is voltak behatással Celebes' polgárisodására.

A' bugi nyelv' régisége kívánja, hogy első helyen nevezzük azt mind azok között, mellyek Celebesen kelendők. Bonitól egész *Luhuig* beszélnek e' nyelvet, melly tér *Luhu*, *Vadzsú*, *Boni* és *Soping* négy nagy tartományt foglalja magában. A' bonii nyelv ennek csak dialectusa. A' *manhusszar* nyelvet, melly a' bugitól különbözik, *Bunkomba*, *Bonthain*, *Goak*, *Maros* és *Liger* kisebb státusokban beszélnek; a' bugi után ez a' legterjedettebb 's azzal együtt a' leglágabb, legolvadóbb nyelv a' világon, lágabb mint az olasz 's a' portugall, sőt mint maga a' maláj. *Mandharban* és vidékén a' *mandhar* nyelv kelendő; a' turajai, *guneng-talai*, *manadoi* és *butongi* ennek csak testvérei. Azt vettem észre, hogy a' bugi nyelvből igen sok szó ment által a' *flori*, *binna* vagy *sum-bava*, *timúri*, *butong* és *salajer* nyelvekbe, 's hogy benne sok a' sanskrit szó.

A' régi bugi a' tudósoknak, vallásnak 's némikép az avatottaknak ²⁾ nyelve Celebesen. Hasonlít a' ma-

¹⁾ Hindu istenség. Cs. P.

²⁾ A' könyv *exotérique*-t ír ugyan, de *aligha ésoterique*-t nem kell olvasni. Cs. P.

lajhoz, a' balihoz 's a' kauihoz Java' szigetén, és én, salvo errore, e' három nyelv' anyjának tekintem. Betűsora (ábéczéje) 18 mással - 's öt magánhangzót foglal magában, a' sanskrit alphabetum szerint sorozva, melylyet a' jávaiban látunk felélesztve, 's méltó megjegyezni, hogy ez az alphabetum, valamint a' bugi nyelv maga, csak keveset különbözik a' *batta* alphabetumtól 's nyelvtől Sumatrában. Grammaticája — a' bugi nyelv t. i. — felette egyszerű; a' neveknek sem nemők, sem esetők; az igéknek sem módjok, sem idejők, sem személyök. Mind ezen viszonyokat némelly, a' *név- és igegyökök után vagy elébe vetett szócskák* (részcsekék, particules) *jelelik* 's azon különböző mód, mikép a' *belölők támadó* szókkal a' neveket 's igéket közölik ¹⁾.

A' celebesiek, mennyire én tudom, tudománytárgyú értekezéseket (traités) nem bírnak, de vannak némi ismereteik a' csillagtudományból. Ismerik a' bujdosókat (planetat) 's azok' pályáikat; a' Pleiadokat, a' Syriust, Orient, Antarest és az Ursa maiort. Hajózásaikban a' csillagok' állását veszik vezérül. A' hónapokat a' mankasszarok mohamedán nevekkal jelelik. A' bugik a' napévet 365 napra 's 12 hónapra osztják; az év nekik majus' 16ikán kezdődik. Vannak igen sok legendáik, történetet, vallást és törvényhozást tárgyazó munkáik, fordításaik arabból 's jávaiból, elbeszéléseik, 's *galiga* nevű történeti dalaik, mellyek nemzeti szóhagyományokon épülnek. Soka e' daloknak vagy énekeknek *Savira-Gading'* nagy tetteit zenegi, Luhuország' ez első fejedelméit, ki hódító fegyverét egész a' malakkai szorosig vitte.

A' vadzsui, bonii, mankasszari, 's mandhari törvénykönyvek nagy 's érdemlett tekintetben állanak

¹⁾ Itt aligha a' magyar *név- és igeragasztásnak* hasonmása nem történik, 's e' tekintetben kár, hogy a' szerző közelebb, philologusi szemügyre nem vette a' dolgot. Kőrösink (a' *mienk*)? — kétségkívül a' malaj nyelvre is ki fogta terjeszthetni figyelmét. Cs. P.

egész Malajságban. Törvényeik közül a' malaj 's jávai fejedelmek többet elfogadtak.

Rekeszsze be e' leirást egy malaj *pantun*, egy mankasszari *dal* 's egy bugi *ének*, mellyeket Celebesen gyűjtöttem.

TÖREDÉKE EGY MALAJ PANTUNNAK ¹⁾.

(A' celebesi martokat látogató malajoké).

Ambo zsúgo burra bászzi, bászzi,
Dúdu debóva bātáng;
Ambo zsúgo; me nánti, nánti,
Manápo tidádó dātáng.

azaz:

En fuvok sípot, sípot,
Űlve a' fa alatt.

En fuvok, de várjunk, várjunk:
Hogy daljak, szívemnek örülnie kell.

MANKASSZARI DAL.

(Asszony szól.)

O Bráni, o szívem' kedveltje, feljöttem a' meredek hegyre, hogy követhessék szemeim útadat. Utarának (éjszagnak), a' vihar' atyjának, dühöngő szelei mélyen meghatják lelkemet. Gyötör a' bizonytalanság, mellyben vagyok sorsod felett. Az ordítózó hullám eljő mindennap Klematan-földétől 's hömpölyg a' partokon, de te számkivetve honodból a' szelek' kényére evezesz, tartva a' tájaknak, honnan a' nap fölpatan. Vállaimon lobog az öv, mellyet hordozál; te adtad azt nekem szerelmed' zálogául; o édes emlék! Bár melly martokra kelendesz, szerelmem, a' hív, követni fog.

¹⁾ Nincs rosszabb — 's mi szokottabb? — mint idegen, kivált illy igen ismeretlen, nyelvet *accentuálás* nélkül adni. Ennek hiánya kiveszi a' nyelvet minden alakjából. En itt bátor valék accentuálni, úgy, mint azt a' franczia másolat után legközelítőbbnek ítélhettem. Az *a* feletti pont azt jeleli, hogy nyílt de rövid *á*-t kell ejteni. Cs. P.

BUGI ÉNEK.

Jer el szép Gadíz, szép Gadíz jer el ma estve a' *Balej*-be. Nem vagyok én neked idegen többé, mert karjaid honommá lettenek. Hozd magaddal *szirii* katalyád', te nekem abból *bételt* fogsz kínálni, 's zengetni fogod a' *katingán*-t téged hallani - sovár füleimnek. Szerelemtől elhaló pillanatod kecaseidbe tapadó szememen fog merengeni; tánczolni fogsz ama' búvölő kellemmel, melly veled mindenütt. Könnyű kezeid száz különböző módon helyezendik a' *szalindani*-t, tiszta 's kecses alakodat rajzolandók; 's együtt dalolunk majd egy *szerembát*, hogy lássuk, ki tudja kifejezni jobban a' szerelmet. Ah, a' ki legjobban érzi, az fogja azt. Ma estve, szép Gadíz, szép Gadíz, ma estve! *)

És eddig ki akarám tüntetni a' külön oldalokat, mellyeket Celebes a' figyelmezőnek nyujt. Az van még hátra, hogy közöljem olvasóimmal, mit tartok e' sziget' jövődjé felől.

A' hollandi igazgatás ónsúlyként fekszik e' szép hazán. Egykor e' nagy sziget' különböző népei azon gondolatra ébrednek fel, hogy nekik nem kell külön hon, 's mindnyájan egyetlen fő alatt fognak egyesülni. Egy új *Savira-Gading* leend majd a' sok apró statust egyesítő lélek. Az europai önzés göggel tekint alá ezen emberekre, kiket nevelési előítéletek úgy láttatnak vele, mint lealacsonúlt emberfajt, holott ők érényekkel birnak, mellyek nincsenek mi bennünk, illyenek: a' türelem (*patientia*), állhatatosság, önmegadás (*resignatio*) 's a' vendégszeretet' ős szokása. 'S ezen izmos, eleven és bátor emberekben a' honszeretetnek mély érzete lakozik, melly gyakran a' lelkesedésig magasul. 'S ezen érzetet nem csupán a' föld' termékenysége, e' fönséges látmányok, a' természetnek száz alakú pompája, e' tiszta ég 's e' dús színvegyületű és

*) A' dőlten nyomott szavakat a' francia textus nem magyarázza. Cs. P.

végtelen láthatárú tenger szülik, mellyek hiszem elbájolják az idegent is, hanem a' celebeseinek családjához való ragaszkodásában gyökerezik az, 's a' szabadságnak nem kevesebbé hatalmas szeretetében, melly nekik, valamint Oceania' minden 's bármilly kormányforma alatt élő népeinek, tapasztalatunk szerint, egyik bélyegző tulajdona.

Franciaország az 1814ki béke óta sok expeditiót láta kiindulni réveiből. Ezeknek tudományi resultatumaik tisztelik a' kormányt melly őket küldé, a' főket kik vezérlék, 's a' tudósokat, kik bennök részt vettek. De ha a' húzamos béke megengedi végre kormányunknak, hogy cselekvőbbben mozdítsa elő érdekeinket 's a' tengereken túl olly igen korlátozott kereskedésünkét: védje tehát ezt Oceaniában, védje Jáván, Sumatrán, Borneoban, a' Philippíneken 's kivált Celebesen; vesse szemeit egykettőre azon szigetmyriadok közül Celebes' keletén, mellyeket az angolok, hollandiak, spanyolok még megkiméltének. Én névszerint kijelelem itt *Vedzsu'* (Waigiou) és *Izabella'* (Sainte-Isabelle) szigetét 's Papuas' keleti partjait. Ezek középpontokúl szolgálhatnának nekünk Oceania' civilisatiojára 's itteni kereskedésünk' elevenítésére, valamint Algir ezt tehetné Afrika' belsejére 's éjszakára nézve. Adjunk legelébb is régi gyarmatainknak chartát, az ígért törvényeket, jogegyenlőséget a' szabad színeseknek, 's törleszszük el lépcsőnként a' feketék' rabszolgaságát, miután mindenegyét közülök oktattunk 's kézműre tanítottunk. Aztán gyarmatosítsuk az általam most kijelelt helyeket, hol a' természet olly munkás 's az ember olly indolens; vigyük e' szűz földekre, mellyeken sem emlékezetek, sem honi dics, az örök 's egyetlen vallásnak világát, a' tudomány', a' szabadság' 's a' jogegyenlőség' jótéiteit; vigyük el az europai földművelés' és műszorgalom' tökéletesített műszereit; gazdagítsuk őket a' két világ' leghasznosb találmányival, 's mindenek előtt a' szabad sajtóéval, melly társas életünk' szellemi állapotját változtatta meg, és vasutak-

kal 's gőzerőművekkel, mellyek annak anyagi (materialis) állapotját fogják megváltoztatni. Gondolat- és érdeksere legyen a' két talppal mellyen irántunk i viszonyaik nyugodjanak, 's egyesülés és haladás a' legbiztosb két mód, melly e' népeket jobbakká 's úgy boldogabbakká tegye. Ne akarjunk uralkodni rajtok, hanem bölcsen vezérteni őket, 's jövendőjök meg fog hazánk' végzetinek felelni. Megrázta Franciaország a' világot a' Moszkva' partjától a' pyramidek' csúcsaiig véres hódításaival: de, polgárisodást terjesztteni ezen általunk úgy nevezett vad ¹⁾ népek közt: az egyetlen hódítás, mellyre ma törekednie kell. Egyet ajánlok itt honomnak azon gondolatok közül, mellyek a' világ' színét megváltoztathatják. Új úton a' boldogság' közös célja felé vezetni az emberiséget: Franciaország! ez a' te hivatásod; vágyj megnyerni e' tiszta dicsőséget.

A' világnak egyik részében sem tett Franciaország annyi fölfedezést mint Oceaniában, sehol sem szerzett több érdemet a' népektől becsültetnie mint itt: azonban a' hollandi kormány határozá nem rég, elfoglalni az olly nagy és olly dús Papuasia' nyugoti partjait; a' spanyolok, a' Philippínek' nagyobb részének urai, előre törekesznek Mindanao', Mindero' 's Paragua' (Palavan) belsejében; 's Anglia, melly naponként mind inkább terjengeti családja' ágazatit a' földgömb' valamennyi fontosabb helyein, űzi már behatását Sandwich és Taiti szigeteken. Használva előítéletünket, ügyetlenségünket 's bűnös gondatlanságunkat a' gyarmatoztatás' ügyében, Anglia, miután Megaloniá-

¹⁾ Sok úgy nevezett *vad* népet látogattam én meg Amerikának és Oceaniának, 's Rousseau' daczára is úgy találtam, hogy vad nép nincs, 's az úgy nevezett *természet'* állapotja, szó értelem nélkül. Az ember mindenütt társaságban él; a' szabadság eszköz neki, nem cél. Az ember tökéletesbedésre született. Revolutioink hátra lökhetik néha az emberiséget, de az előre lép ismét 's újra tökéletesbül. R.

nak ¹⁾, melly maga csaknem olly nagy mint Europa, keletét már birja, foglalni kezdi delének 's nyugotának egy részét 's éjszakára is vágy e' különös földrésznek, mellynek partmellékit legnagyobb részint mi fedezők fel vagy ismerők meg, 's mellyhez minden egyéb hatalom felett nekünk van az legtöbb, mit a' politicus jognak nevez. Hajtana bár a' franczia kormány egy polgár' ohajtásira, ki nem kevesbbé buzgó barátja az igazságnak, mint honának.

A' *France littéraire* 1833. I. kötetéből.

CSATÓ PÁL,
m. t. társasági l. tag.

TÖRVÉNYHOZÁS' ÉS ERKÖLCSÖK' KÖLCSÖNÖS HATÁSAIK A' RÉGI NÉPEKNÉL.

Ampère J. J. után.

(M Á S O D I K C Z I K K E L Y).

G Ö R Ö G O R S Z Á G.

Görögország legfényesebb nézőpiazza volt az emberiség' kifejlődésének; öröm, kivergődve kelet' titokteljes örvényeiből az elmés görög földön kiköthetni 's erkölceiben és törvényeiben a' szabadság' hajnalát köszönthetni.

Tudva van, hogy Görögország kettős; két különböző irány nyilvánul kebelében, melly minden történetiben észrevehető. Két ellenkező karakterü miveltség áll itt szemközt 's utóljára egymással harczolva vész el.

¹⁾ Mi az *Uj-Holland'* szintolly képtelen mint igazságtalan nevezete helyett *Megalonia* vagy *Megalonesia* (Mégalonide, nagy sziget) pontosabb 's jobb zengzetű nevét ajánlók, minthogy e' saját vidék valóban a' földnek legnagyobb szigete. R.